

RECENZE

Dva příspěvky **Marka Zvelebila** k původu a sociální struktuře evropského neolitu:

The social context of the agricultural transition in Europe. In: Renfrew, C.–Boyle, C. (eds.), *Archaeogenetics: DNA and the population prehistory of Europe*, Cambridge 2000, 57–79.

Indo-European dispersals and the agricultural transition in Northern Europe: culture, genes, language. In: Julku, K. (ed.), *The roots of peoples and languages of Northern Eurasia IV*, Oulu 2002, 319–343.

M. Zvelebil vychází ve své stati z roku 2000 z předpokladu, že neolit střední a severní Evropy nebyl pouze výsledkem migrační vlny či kontaktu s jihovýchodem, ale kombinací obou způsobů, které působily na místní lovecko-sběračské populace. Zmíněné vlivy z Levantu a Anatólie se podle autora mohly šířit jak přímou migrací, tak postupnou kolonizací malými skupinami lidí, převládnutím zemědělců nad místním kořistnickým obyvatelstvem, infiltrací povětšinou specializovaných jedinců, kolonizací malého území obklopeného neproduktivním obyvatelstvem (tzv. kolonizace „žabím skokem“ – leapfrog colonization), mobilitou na hraničním území mezi zemědělci a lovci, či jejich vzájemným kontaktem. Výsledkem, dle etnografických analogií, může být jak nahrazení L&S ekonomie ekonomik produktivní, integrace zemědělců do L&S společnosti, tak přežívání lovců mimo produktivní oblast nebo návrat farmářů k lovcetví a sběračství.

Zatímco migracionisté předpokládají demografickou explozi na Předním východě, která vedla k posunu mas na severozápad, indigenisté (indigenists) popírají přímý vliv z Předního východu a upřednostňují hraniční mobilitu a kontakt lovců s produktivními skupinami přímo v Evropě, ústící v rozhodující společenské a ideologické změny v mesolitických společnostech. Integracionisté (integracionists) přidávají ještě kolonizaci „žabím skokem“, přičemž sám autor zdůrazňuje neslučitelnost etnických a kulturních změn ve většině případů a absenci archeologických dokladů, které by podporovaly migrační teorii. Nejenže nedošlo k populační explozi na Předním východě, ale Evropa byla dále schopna uživit větší množství lovců a sběračů, téměř stejně jako zemědělců, bez přijetí zemědělství.

Mnoho omylů vzešlo z nepochopení komplexity a možnosti semi-sedentismu mesolitických společností a z přeceňování produktivního způsobu života. Podle M. Zvelebila hlavní změny vedoucí k neolitizaci Evropy se udály v místních L&S skupinách, jako výsledek kontaktu a výměn na „hraničních územích“. Ve střední Evropě tak došlo ke vzniku neolitu po kolonizaci „žabím skokem“ lidem z Balkánu, který se zaměřil na úrodné sprašové terény, a k vytvoření zemědělských sídlištních enkláv, jejichž vliv na místní lovecko-sběračské společnosti vedl ke genezi LnK na periferii kultury Körös. Toto nově konvertované obyvatelstvo, především z území dnešního Maďarska, se pak rychle rozšířilo efektem „výbuchu hvězdy“, podobně jako v jiných oblastech Evropy (např. Španělsko, Řecko, soutězký Dunaj aj.).

Je třeba zdůraznit vznik zemědělství v těchto oblastech působením jak místního, tak nově přichozího obyvatelstva, přičemž to mesolitické se měnilo kulturně, lingvisticky a geneticky. V prvních fázích kontaktu existovaly vztahy založené na spolupráci, např. na výměně produktů, jak lze usoudit třeba z přítomnosti michelsberské a baalberské keramiky a kostěných napodobenin broušených seker na severoevropské pláni v 5. a 4. tisíciletí BC; v hraničních oblastech se tedy mluví o ekonomii směny. Se vzrůstající stabilitou produktivního hospodářství pomalu převládaly rušivé

vlivy jakožto důsledek nadměrné exploatace dříve loveckých teritorií, rozšíření nových nemocí, útěku žen do zemědělských osad, honby po prestižních předmětech dodávaných zemědělci atd. Docházelo k větší soupeřivosti, obraně území a násilí jak v rámci mesolitických oblastí, tak vůči zemědělcům, což vedlo k vytvoření „země nikoho“ mezi oběma populacemi.

Opět je třeba si všimnout aktivní role lidu L&S, který nejenže přijímal nový produktivní způsob života, nýbrž přetvářel také svou společnost a ideologii. Dělo se tak různými způsoby, dle intenzity kontaktů a změn, jak pozorujeme např. ve značné variabilitě KNP, vycházející z mesolitických tradic na severoevropské pláni. Jak zde, tak v západním a východním Pobaltí, došlo k dlouhému soužití loveckých a zemědělských komunit, kdy docházelo k velmi postupnému přijímání produktivního hospodářství a ke „kulturní kreolizaci“.

Podle Zvelebila došlo v prehistorii Evropy k šesti větším migračním vlnám (kolonizace moderními lidmi, intruze nových populací mezi 25 000 až 20 000 BC z Předního východu, osídlení severní Evropy v pozdním glaciálu, rozšíření prvních farmářů kolem 6500–5500 BC, nomádská expanze indoevropských pastevců mezi 4500 a 2500 BC a doba stěhování národů), kde je neolitická expanze (demic diffusion) zčásti doložena genetickým záznamem, a to „klasickými znaky“ (classical markers), mtDNA a chromosomální Y-DNA. Autor vysvětluje značné rozdíly mezi dnešní evropskou a předovýchodní populací nemožností rozšířit se z Evropy na západ (až do nedávna), což vedlo k míšení místních populací mezi sebou. To způsobilo, že variabilita evropské společnosti je dosti malá, což někteří vysvětlují jejím pozdním osídlením z Předního východu (např. Cavalli-Sforza) a neupouštějí od migrační teorie. M. Zvelebil však poukazuje na zkresenost jejich výsledků, způsobenou redukovanou velikostí zkoumané populace, chybnými předpoklady o „molekulárních hodinách“ a výkyvy v údajně stabilně se rozvíjejících společnostech, přírodním výběrem, rozdílným reprodukčním věkem v jednotlivých skupinách, upřednostňováním některých znaků při statistické analýze aj. Dalším chybným předpokladem je, že etnicita se mění společně s kulturou a jazykem. Ve skutečnosti se tak děje málokdy a nevíme přesně za jakých okolností. Sama etnicita je konstrukcí moderní nacionalistické společnosti a je spíše nástrojem, měnícím se v prostoru (můžeme být někde považováni za jiné etnikum než si myslíme, že jsme) a čase, než pevně danou kategorií.

M. Zvelebil (2000) uzavírá, že původ neolitických společností v Evropě je třeba chápat v jeho společenském a historickém kontextu. Ukázalo se, že genetická evidence může podporovat hned několik vývojových teorií, ale archeologický záznam ukazuje na výše zmíněné schéma, kdy se o rozšíření neolitu po Evropě postaraly místní nově transformované mesolitické populace.

Podobné argumenty používá M. Zvelebil ve svém dalším článku (2002) o prvních indoevropských populacích a šíření agrikultury do Evropy. Kultura i etnicita jsou podle něho vykonstruované kategorie, které tudíž nemohou vysvětlovat historické změny, a nemá smysl je považovat za kompatibilní jak mezi sebou, tak se změnami genetickými.

Vznik produktivního hospodářství v Evropě se zde opět udál díky vlivům na místní mesolitickou populaci, a to během tří fází: přístupnosti, nahrazení a ustálení (availability, substitution, consolidation). K jazykovým změnám prý došlo díky chápání jazyka nových příchozích jako prestižního odznaku, genetická kontinuita by ale měla být při přechodu z mesolitu k neolitu zachována. Výjimkou je Skandinávie (zejména Finsko), kam se přesunuly poslední lovecké populace, přičemž si zachovaly svůj původní, pravděpodobně protofinský, jazyk. Nelze však předpokládat migraci jako jedinou či hlavní příčinu kulturních změn; osídlení Finska se mohlo právě tak udát postupně, malými loveckými skupinami. M. Zvelebil nadále uvádí již výše zmíněné roztržky na lovecko-zemědělské hranici na severoevropské (polské) pláni a vytvoření „země nikoho“.

Po roce 5400 BC by tam tak došlo ke spolupráci mezi lovci a zemědělci s LnK v „přístupné fázi“, která se změnila v kompetitivní (availability cooperative/competitive phase) kolem roku 4800 BC. Okolo 4400 BC nastala „nahrazovací fáze“, kdy se vliv LnK/LngK na mesolitickou společnost odrazil ve vzniku KNP, přičemž asi došlo k rozpadu původní (LnK a LngK) ideologie. Ustálení (consolidation) pak nastalo mezi 3600 a 2200 BC, spolu s adaptací nových kulturních vlivů, kdy se ke KNP přidaly kultury s kulovitými amforami a šňůrová, přičemž docházely zbytky akeramických lovců-sběračů.

Martin Monik